

TÜRK MODERNLEŞMESİNİ KAVRAMSAL OLARAK ÇÖZÜMLEMEYE YÖNELİK BİR TARTIŞMA*

Orçun GİRGIN¹

Öz

Türkiye'nin 20. yüzyılın ilk yarısında geçirdiği yapısal değişim sürecinin nasıl kavramsallaştırılacağı konusunda sosyal bilimlerde bir anlaşmazlık mevcuttur. Bu anlaşmazlık, ilgili sürecin Batılılaşma, çağdaşlaşma ya da modernleşme kavramıyla açıklanmasında ortaya çıkmaktadır. Buna karşın, değişimlerin Batı yörüngesinde olduğu düşüncesi üzerinde önemli ölçüde konsensüs vardır. Türk modernleşmesinin analizinde Batılılaşma tezi bir şablon olarak işlev görürken, bu bağlamda Türkiye'nin özgün bir modernlik yaratamayacağı kabul edilmektedir. Kavramsal anlaşmazlığın ve şablonculuğun ortaya koyduğu, Türk modernleşmesinin çözümlenmesinde sorunlar olduğu gerçeğidir. Bu makale, sözü edilen sorunları gidermek için teorik bir perspektifin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bunun için modernliğin hangi ilkeler ve temeller üzerinde kurulu olduğunun açığa çıkarılması gerekmektedir. Böylece, Türkiye'nin değişim süreçlerinin modernlik ile bağlantısı kurulabilecektir. Bununla birlikte, Türk modernleşmesi modernliğin farklı bir versiyonunu temsil etmektedir. Çoklu modernlikler ve geç modernlikler yaklaşımları Türk modernleşmesinin analizini Batı merkezlilikten kurtarmanın yolunu göstermektedir. Bu yaklaşımlar aracılığıyla, Türk modernleşmesinin yerli bir modernlik projesinin uygulanmasıyla ortaya çıktığını göstermek mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma Türk modernleşmesinin analizi için kavramsal bir perspektif önerisinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çoklu Modernlikler, Geç Modernlikler, Modernlik, Sosyal Teori, Türk Modernleşmesi.
JEL Kodları: Z00

AN ARGUMENT FOR A CONCEPTUAL ANALYSIS OF TURKISH MODERNIZATION

Abstract

There is a conflict in social sciences about how to conceptualize structural period of change that Turkey has passed through in the first half of 20th century. This conflict turns up when the period is explained with concepts of westernization, being contemporary or modernization. Nevertheless, there is a significantly consensus about changes that have been in Western orbit. While westernization thesis acts as a template in the analysis of Turkish modernization, it is accepted that Turkey will not create a unique modernity. It is the fact that conceptual disagreement and templateism reveal problems in analysing Turkish modernization. This article emphasizes the need for a theoretical perspective to address those problems. Therefore, it is necessary to reveal on which principles and foundations of modernity are based. Thus, the connection can be established with the transformation process of Turkey and modernity. However, Turkish modernization represents a different version of modernity. Multiple modernities and later modernities approaches show the way to save the analysis of Turkish modernization from Western centricity. Through these approaches, it shows the emergence of Turkish modernization with the implementation of a national modernity project. Therefore, this study proposes a conceptual perspective for the analysis of Turkish modernization.

Keywords: Multiple Modernities, Later Modernities, Modernity, Social Theory, Turkish Modernization.
JEL Codes: Z00

* Bu çalışma Orçun Girgin'in Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Eylül 2017 tarihinde kabul edilen "Karşılaştırmalı Tarihsel Sosyoloji Perspektifinde Avrupa ve Türk Modernlikleri" isimli doktora tezinin bir bölümüne dayanmaktadır.

¹ Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
ORCID 0000-0001-7038-4124 orcungirgin@gmail.com.

Başvuru Tarihi (Received):26.02.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.03.2020

Giriş

Sosyal bilimlerde, Türkiye coğrafyasında 19. yüzyılda başlayarak 20. yüzyılda hız kazanan toplumsal değişim sürecinin kavramsallaştırılmasında bazı anlaşmazlıklar vardır. İlk anlaşmazlık iki yüzyıllık değişim sürecinin hangi kavram ile açıklanacağı konusundadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüzyılında başlayan değişimler yükselen Batı gücü karşısındaki gerilemeye çözüm bulmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Söz konusu değişim hareketleri bu dönem üzerine yazarlar tarafından “Batılılaşma” kavramıyla karşılanmaktadır. İlgili sürecin adlandırılması konusunda yazarlar büyük ölçüde hemfikir durumdadır. Bununla birlikte, sosyal analizdeki anlaşmazlık 20. yüzyılda Cumhuriyetin kuruluşuyla başlayan yapısal değişim sürecinin hangi kavram ile ifade edileceği noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu konuda birkaç farklı kavram dolaşımdadır. Önceki dönemi açıklamak üzere kullanılan Batılılaşma kavramı bu süreç için de devreye sokulurken, buna “çağdaşlaşma” ve “modernleşme” kavramları da eklenmektedir. Dolayısıyla üç farklı kavram “aynı” süreci açıklamak üzere “birbirinin yerine” kullanılmaktadır.

Cumhuriyet dönemindeki değişimleri açıklamada ortaya çıkan kavram kargaşasına bir de bu kavramlara yüklenen anlamlar konusundaki anlaşmazlık eklenmektedir. Aynı kavramı kullanmasına karşın bazı yazarlar kavramın içeriğine birbirine zıt anlamlar yüklemektedir. Örneğin, Batılılaşma kimi yazarlar için olumlu bir değişim sürecini anlatırken, süreci Batılılaşma olarak adlandıran kimi yazarlar ise olumsuz bir değerlendirme yapmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin yapısal değişim sürecinin kavramsallaştırılmasında karşımıza çıkan sorunlar farklı anlaşmazlıklar içinde açık hale gelmiş bulunmaktadır.

Bu sorunları çözebilmek ve kavramsal bir çerçeve oluşturabilmek için öncelikle aynı süreci açıklamaya yönelik farklı bakış açılarını temsil eden Batılılaşma, çağdaşlaşma ve modernleşme kavramlarının tartışılması gereklidir. Batılılaşma ve çağdaşlaşma yaklaşımlarının ortak noktası, hızlı değişim sürecine giren Türkiye'nin yöneliminin Batı uygarlığı olduğudur. Bu ön kabulden itibaren bu anlayışlar arasında ilgili sürecin değerlendirilmesinde birbiriyle çatışan “değer yargıları” devreye girmektedir. Böylece, hem değişimleri açıklamak üzere kullanılan kavramlar farklılaşmakta hem de değişimler yazarların öznel eğilimlerine bağlı olarak zıt anlamlar kazanmaktadır. Modernleşme kavramı da kavramsal bir analiz yapılmaksızın bazı yazarlar tarafından Batılılaşma ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Böylece, modernleşme de Batılılaşma ve çağdaşlaşmadan farklılığı ortaya konulmadan, gelişigüzel seçilmiş bir kavram olmaktadır². Dolayısıyla, bilimsel araştırmanın öncelikle araştırma nesnesini betimleyen kavramlar oluşturmayı ve onları açık bir şekilde tanımlamayı gerektirdiği göz önüne alındığında, kullanılan kavramlar arasındaki içerik farklılıkları açıklığa kavuşturulmadan yapılan Türkiye'nin değişim sürecinin analizi bilimsel bir yaklaşımdan uzaklaşmaktadır.

Bu makale, Türkiye'nin 20. yüzyılda yaşadığı yapısal değişim sürecinin teorileştirilebilmesi için kavramsal bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Batılılaşma, çağdaşlaşma ve modernleşme kavramlarının, bu kavramları temsil eden çeşitli yazarların düşünceleri ekseninde tartışılmasına ihtiyaç vardır. Bu tartışma aynı zamanda söz konusu yaklaşımların teorik bir temelden yoksun olduğunu ortaya koyacaktır. Türk modernliğinin çözümlenmesi teorik bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bunun için belli ilkelere sahip bir insanlık durumu olarak modernlik ve bu ilkelerin uygulanması olarak modernleşme arasında bir ayrıma gidilmelidir. Modernlik ve modernleşme ilişkisini açıklayabilmek amacıyla modernlik perspektifi kullanışlı bir yaklaşım olarak önerilecektir. Böylece, Türk modernliği teorik bir analize hazır hale gelecektir.

² Örneğin, Mardin (2012) modernleşme kavramını kullanmasına karşın, Türkiye'de bir Batılılaşma sürecinin yaşandığını ileri sürmektedir.

Buna ek olarak, Türk modernleşmesinin Batı'daki modernleşme sürecinden farklılığını ortaya koymak gereklidir. Batılılaşma yaklaşımının en önemli sorunu bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bir yakınsama tezi olarak Batılılaşma, Batı dışında kalan toplumların Batı yörüngesinde bir değişim süreci yaşadığını iddia eder. Eğer bu kabul edilirse, Türkiye gibi Batı-dışı ülkelerin modernlik deneyimlerinin özgünlüğünü açıklamak mümkün olamaz. Böylece, farklı modernliklerin karşılaştırılmasına gerek kalmaz. Bu nedenle Batılılaşma yaklaşımı sorunsallaştırılırken, aynı zamanda Türk deneyiminin kendine özgü niteliklerini açıklayabilmemiz için kuramsal bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Bu noktada, son dönemde yakınsama tezine karşıt olarak geliştirilen çoklu modernlikler yaklaşımı Türk modernliğinin analizi için gerekli kuramsal çerçeveyi karşılamaktadır. Bu makale çoklu modernlikler analizinin Türk modernliğinin teorileştirilmesinde işlevsel bir yaklaşım olarak kullanılabileceğini tartışacaktır.

1. Türk Modernleşmesine Yönelik Batılılaşmacı Yaklaşımlar

Türk modernleşmesinin bir Batılılaşma sürecini ifade ettiği düşüncesi, ilgili süreci ele alan yazarlar arasında yaygın durumdadır. Bu düşünce, yazarların modernlikle ilgili kavramsal bir çerçevede hareket etmek yerine Türkiye'nin salt modernleşme seyrine odaklanmalarıyla ilgilidir. Yani, modernliğin temel nitelikleri ortaya konularak, bu niteliklerle ilişkisinden hareketle Türkiye'nin modernleşme serüveni açıklanma yoluna gitmemektedir. Bunun yerine, değişimler yalnızca tarihsel olaylar ekseninde incelenmektedir. Böylece, kavramsal temelden yoksun olarak girilen tarihsel analiz, Türkiye'nin tarihsel geçmişinden Batı istikametinde bir kopuşun öyküleştirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Başka bir deyişle, analiz teması modernlik olmadığında, toplumun yapısal değişim süreci daha önce bu değişimi başarmış toplumlara öykünmenin anlatımına yönelmektedir. Buna bağlı olarak, Batılılaşma hedefine yönelik bir serüvenin incelenmesi bu bakış açısının hareket noktası olurken, Türkiye açısından ulaşılan sonuçlar da "Batılılaşma" ya da "Batılılaşmama" olmaktadır³.

Bununla birlikte, Türkiye'nin değişim sürecini Batılılaşma olarak adlandıran yazarlar arasında bazı ayrılıklar mevcuttur. Bu ayrılıklar, ele aldıkları Batılılaşma olgusunu savunanlar ile eleştirenler olmak üzere iki kategori ortaya çıkarmaktadır. Batılılaşma yanlıları Türkiye'nin Batı medeniyetine üye olma yönelimini ilerleme hedefiyle ilişkilendirerek savunmaktadırlar. Batılılaşma karşıtları ise girilen bu yolu yüzyılların ürünü olan toplumsal bağları çözmeye girişerek, ait olunmayan bir kulvara dahil olmanın nafiye çabası olarak eleştirmektedirler. Bu noktada, çalışmalarını bu iki kategoriye yerleştirebilecek bazı yazarların Türk modernleşmesi konusundaki düşüncelerinin tartışılması gerekmektedir.

1.1. Modern Türkiye: Çağdaş Bir Batı Toplumu

Modernleşme ile Batılılaşma arasındaki ayrımı yok sayan ve bu özdeşliğe çağdaşlaşma kavramını ekleyerek, ele aldıkları süreci olumlayan yazarların yaklaşımları Türk modernleşmesi konusunda ilk kategoriyi oluşturmaktadır. Türk modernleşmesi bu kategorideki yazarlara göre, çağa ayak uydurma sürecini ifade etmektedir. Bu bağlamda çağdaşlaşma tezi uygarlaşma düşüncesini temel alırken, uygarlaşma sürecinin Türkiye'deki karşılığı da "Batı uygarlığına katılma" anlamı taşımaktadır (Tanör, 2010: 381-382). Böylece, çağdaşlaşma yaklaşımı Batılılaşmayı öne çıkarmakta ve bu sürece olumlu bir anlam yüklemektedir.

Çağdaşlaşma kavramıyla karşılanan Batılılaşma savunusu çeşitli eserlerde birçok yazar tarafından ele alınmıştır⁴. Çağdaşlaşma yaklaşımının temel iddialarını ortaya koyabilmek için bu kategoride değerlendirilebilecek iki önemli yazarın düşüncelerini tartışmak ilgili teze açıklık getirecektir. Bu

³ Bu yaklaşıma sahip birçok eseri temsil edecek iyi bir örnek, İletişim Yayınları tarafından hazırlanan Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık (2009) adlı kolektif çalışmadır.

⁴ Örneğin, Kili (1998) ve Çeçen (1980) Türk Devrimi'nin çağdaşlaşma yönünde bir kırılmayı ifade ettiğini ve temel hedefin Batı toplumlarının seviyesini yakalamak olduğunu öne sürmektedir.

yazarlar arasında en göze çarpan iki isim olan Niyazi Berkes ve Emre Kongar'ın düşünceleri ele alınacaktır.

Türk modernleşmesini çağdaşlaşma kavramıyla açıklayan yazarların en önemlilerinden biri, Niyazi Berkes'tir. Berkes çağdaşlaşmayı sekülerizm kavramıyla eşanlamlı olarak kullanır. Sekülerizm laikleşmeden farklı olarak, din-devlet ayrışması sorunu değil, kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma sorunudur. Yani, laikleşme her alanda gerçekleşen sekülerleşmenin birçok görüntüsünden yalnızca biridir. Bu bağlamda, çağdaşlaşma geleneksel, katılaşmış kurum ve kurallar karşısında zamanın gereklerine uyan kurum ve kuralları geliştirme sürecidir. Türk Devrimi bu yönde gerçekleşen bir kırılmayı ifade etmektedir. Bu doğrultuda, Berkes Türk Devrimi'ni Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde başlayan değişimlerden kesin bir şekilde ayırır. Berkes'e göre, çağdaş Türkiye'nin kurulduğu Cumhuriyet dönemini önceki dönemlerden ayıran en önemli özellik, geleneksel İslam-Osmanlı temellerinin yerini onun karşıtı olarak ulus egemenliği ve bağımsızlık ilkesinin almasıdır. Bu yolla Türk toplumu çağdaş Batı uygarlığı yörüngesine girdikten sonra, ana ilke gelenekçilik değil, devrimcilik olmaktadır. Bu yönde bir dönüşün gerçekleşmesiyle birlikte, Batılılaşmak bir amaç olmaktan çıkarak, bir başlangıç noktası haline gelmiştir (Berkes, 2012).

Batılılaşmanın bir başlangıcı ifade etmesi, Berkes tarafından Cumhuriyeti kuran Türk Devrimi ile açıklanmaktadır. Bunun en önemli nedeni, Cumhuriyet ile birlikte gelenekçi tutumdan kesin olarak vazgeçilmesidir. Osmanlı'nın son döneminde değişimleri başlatan dönüm noktaları olan Tanzimat ve Meşrutiyet reformları "Batıcı" bir hareketi ifade eder ancak gelenekçiliği esas aldığı için bir "Batılılaşma" hareketi değildir. Gerçek bir Batılılaşma süreci ancak gelenekten kopuşla başlayabilir. Cumhuriyet dönemiyle devrimciliğin temel ilke olarak kabulü Batılılaşmanın başlangıcını sağlamıştır.

Berkes Türkiye'de çağdaşlaşma olarak ele aldığı radikal değişimleri Cumhuriyetin hazırlık aşaması olan Bağımsızlık Savaşı'ndan itibaren başlatmaktadır. Berkes'e göre, Türk Devrimi'nin Batılılaşma yönelimi devrimin temelinde yatan bağımsızlık savaşının anti-empyrist niteliğiyle çelişmez. Esasen, ulusal bağımsızlık savaşı iki uygarlık sistemi arasında bir savaş olarak görülmüştür. Doğu uygarlığı giyim kuşamdan okullara ve devlet rejimine kadar hayatın her alanına yayılan İslam geleneği, Batı uygarlığı ise çağdaş uygarlık olarak anlaşılmıştır. Doğu uygarlığı bu özelliği yüzünden çağdaş dünyada yaşayamaz olmuştur. Batı uygarlığının üstünlüğü ise geleneklerle çağdaş zorunlulukların birbirinden ayrılmasından ileri gelmektedir. Batı uygarlığının maddi yanlarının İslami Doğu toplumları karşısında üstünlüğünü kanıtlaması, Batı uygarlığının bu üstünlüğünün altında yatan kültürel üstünlük etkenlerinin de olduğunu göstermiştir. Bunun olağan sonucu, Tanzimat döneminde başlayan değişimlerin Batı uygarlığının baskısı yüzünden gerçekleşmesi nedeniyle, değişimlerin Batı uygarlığının maddi yönüne açık olup manevi yönüne kapalı olması sorununun; yani, bu dönemdeki eğilmeler, çarpılmalar, ikiye, üçe bölünmelerin Cumhuriyet ile birlikte çağdaş uygarlık düzeyine uygun olacak biçimde bütünleştirilerek çözülmesi, değişimlere tutarlılık kazandırılmasıdır (Berkes, 2012: 524-526). Böylece Tanzimat'tan beri süregelen, Batı'dan hangi öğelerin alınacağı tartışması çözülmüştür. Çağdaşlaşmaya anlamını veren şey, uygarlığın bir bütün olduğu düşüncesinin kabul görmesidir.

Berkes'in Türkiye'nin modernleşme projesi üzerine "çağdaşlaşma olarak Batılılaşma" yaklaşımı hem Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devlet politikası olarak yürütülen Batılılaşma anlayışından, hem de Tanzimat dönemi aydınlarının taklitçi batıcılığından ayrılır. Cumhuriyet öncesi Batılılaşma hareketleri çökmekte olan Osmanlı Devleti'ni kurtarma amacı çerçevesinde gelişmiştir ve bu anlayışın modern bir toplum yaratmak gibi bir meselesi yoktur. Bu nedenle, "gelenek" temel ilke olarak korunurken, amaç da kopuş değil, sürekliliktir. Berkes'e göre, çağdaşlaşma süreci geleneklerin muhafazası ile değil, topyekûn terk edilmesi ile başlayabilir.

Dolayısıyla, ancak bir paradigma değişimi ile mümkün olabilen Batılılaşma süreci toplumsal bir devrimi gerekli kılmıştır.

Berkes modernlik yönündeki tarihsel kırılmanın koşullarını doğru tespit etmesine rağmen, bu kırılmanın ancak özgürlük ve akılcılık gibi modernliğe anlamını veren ilkelerin Türkiye'nin kendi toplumsal gerçekliği içinde yeniden yorumlanması ile mümkün hale gelebileceği düşüncesi üzerinde durmamakta ve bu perspektif onun modernleşmeyi Batılılaşma olarak anlamasına neden olmaktadır. Böylece, Berkes'in bakış açısı zorunlu olarak modernliğin ilkelerinin Batı'ya ait olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bununla birlikte, Berkes, çağdaşlaşabilmek için Batı'dan bağımsız olma koşulunu vurgularken, bağımsızlığı yalnızca emperyalizmin boyunduruğundan kurtulma boyutuyla ele almakta, modernleşmenin dışsal modernleşme projelerinden bağımsız, özgün bir projenin sonucu olabileceği düşüncesini yadsımaktadır: “Batıdan bağımsız olmayan hiçbir geride kalmış toplum Batılılaşamaz, ilerleyemez, reform veya devrim şeklinde kendine çeki düzen veremez” (Berkes, 1997: 28-29). Görüldüğü gibi, Berkes geri kalmışlıktan kurtulmak, ilerlemek için Batı'dan bağımsız olmayı şart koşarken, bağımsızlık elde edildikten sonra amaç, Batılı olma yolunda ilerlemek olmaktadır. Böylece, Berkes'in anlayışındaki temel çelişki bağımsızlık savaşı ile toplumsal devrimler arasındaki uyumsuzlukta kendini göstermektedir. Berkes her ne kadar böyle bir çelişkinin olmadığını ortaya koymaya çalışsa da, Batı'dan bağımsızlaştıktan sonraki süreci Batılılaşma olarak ifade etmesi, analizinin toplumsal devrimlerin özgünlüğüne ışık tutmakta yetersiz kaldığını göstermektedir.

Türk Devrimi ile birlikte gerçekleşen köklü değişimleri Batılılaşma süreci olarak anlayan bir diğer yazar, Emre Kongar'dır. Kongar'a göre, Türk Devrimi'nin önderi Atatürk emperyalizm karşıtı ve Batılı bir ideolojiye sahiptir. Kongar, emperyalizm karşıtlığını Batılılığın kaçınılmaz bir sonucu olarak nitelendirmektedir. Çünkü Batı gibi gelişebilmenin ilk koşulu, ülkenin Batı'nın ekonomik sömürü ve siyasal boyunduruğundan kurtulmasıdır. İkinci koşul ise, Batı'da gelişmenin motor gücü olan burjuvaziyi ülkede güçlendirmektir. Bu iki koşul Aydınlanma ve Sanayi Devrimini gerekli kılmaktadır. Türkiye Batı'da gerçekleşen Aydınlanma ve Sanayi Devrimi süreçlerini yaşamadığı için, Atatürk'ün eylemlerinin amacı, bu iki sürecin “sonuçlarının” ülkede uygulanmasıdır. Bunun yolu da Türkiye'de ulus-devletin kurulmasıdır. Yani, Kongar'a göre, Atatürk'te Batılılık, Aydınlanma ve Sanayi Devriminin sonuçlarının ithal edilmesi anlamına gelmektedir (Kongar, 2015).

Kongar'a göre, Türk Devrimi'nin içeriği sınıfsal değil, ideolojik bir niteliğe sahiptir. Türk Devrimi yarı-sömürge bir ülkede gerçekleştiği için diğer sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin devrimlerindeki gibi ideolojik bir nitelik taşımaktadır. Emperyalizm, kapitalist gelişmeyi durdurduğundan, Batı ülkelerinde görülen “sınıf” öncülüğünde devrimi sömürge ve yarı-sömürge ülkelerinde görmek olanaksızdır. Bundan dolayı Mustafa Kemal'in eylemleri teknolojik geriliğe karşı gelişen ideolojik bir başkaldırı biçiminde oluşmuştur (Kongar, 2011: 341-342).

Kongar Türkiye'deki bu siyasal değişim sürecini dört aşama içinde kavramsallaştırmaya çalışır. Birinci aşama, mevcut düzene ve ideolojiye karşı tepkinin ideolojik bir nitelikte doğduğu, tepki biçimlenmesi aşamasıdır. İkinci aşama, ilk aşamada ortaya çıkan ideoloji çerçevesinde örgütlenen bir grubun ya da sınıfın, iktidarı ele geçirme aşamasıdır. Üçüncü aşama, iktidarı ele geçiren grubun, kendi ideolojisini pratiğe geçirmesi olan, uygulama aşamasıdır. Son aşama ise, devrimci ideolojinin uygulanması sonucu toplumun eski, geleneksel nitelikleri arasındaki diyalektik etkileşimin oluşması ve bu etkileşim sonunda ortaya çıkan, kurumsallaşma aşamasıdır (Kongar, 2014). Kongar'ın “evrensel” olarak sunduğu bu model kendisinin Türkiye'deki değişim sürecini açıklamasının anahtarıdır. Türkiye'de devrim süreci bu dört aşamayı izleyerek başarıya ulaşmıştır. Bu aşamaların her biri Türkiye'nin “Batılı” bir toplum haline gelmesi amacı çerçevesinde gerçeklik kazanmıştır.

Kongar, Türkiye’deki modernleşme sürecini toplumsal ve ekonomik kaynaklarla gelişen Batı’daki modernleşmeden ayırır. Türkiye’de modernlik, devrimin getirdiği, tarihsel geçmişten kopuş ile mümkün kılınmıştır. Bu kopuş siyasal ve ideolojik bir projenin yön vermesi ile gerçekleşmiştir. Modernleşme sürecine yön veren nitelikler konusunda Türkiye’nin Batı’dan bu temel farklılığına dikkat çekmesine karşın, Kongar modernliği hayata geçiren devrimleri Batılılaşma atılımları olarak anlamaktadır: “Devrimlerin çoğu Batılılaşma yönünde ve devlet eliyle, tepeden inme uygulamalar olarak gerçekleştirilmiştir” (Kongar, 2015: 140). Bununla birlikte, Kongar’ın temel sorunu, analiz temasının modernlik değil, kapitalizm olmasıdır. Kongar’a göre Türk Devrimi’nin amacı, Batı’nın gelişme seviyesini yakalayabilmek adına, politik bir projenin uygulanmasıyla kapitalist bir düzenin yaratılmasıdır:

Devlet eliyle yapılan güdümlenmeler sonucu, Türkiye’de üstyapı kurumları, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Tam tersine, medeni yasa, demokrasi, sendikacılık, ekonomik planlama, yasama organı üzerindeki yargı denetimi ve benzerleri, toplumdaki kapitalist gelişmelere ortam hazırlayabilmek için Batı’dan aktarılmış kurumlardır. Bir başka deyişle, Batı’da gördüğümüz, altyapıyı belirleyicilerle, üstyapısal gelişmeler arasındaki ilişki, Türkiye’de tersine işlemiştir. Türkiye, aslında kendileri kapitalist gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkmış kurumları Batı’dan alarak, kapitalist gelişmeleri bu kurumlar yoluyla sağlamak istemiştir. (Kongar, 2015: 644-645)

Türkiye üzerine bir kapitalizm çözümlemesi ya da iki coğrafyadaki kapitalizmlerin karşılaştırmasını yapmamasına karşın, Kongar Türk Devrimi’ni Batılılaşma yolunda gerçekleşen bir kapitalistleşme projesi olarak görmektedir. Kongar’ın bakış açısında üstyapısal kurumlar olarak vurgulanan politik ve hukuksal yapılar da kapitalizm için vardırırlar. Bu yaklaşım ile modernliğin kurumlarının ortaya çıkışını kapitalizmden bağımsız olarak açıklamak mümkün olmamaktadır. Batı modernliğini kapitalizmden ibaret anlayarak, Türkiye’deki değişim sürecini Batı yörüngesine oturma çabası olarak görmesine karşılık, Kongar Türk Devrimi’nin özgünlüğünü vurgulayıp, öykünmecilik anlayışı reddetmektedir: “Bütün bu devrimler sonunda, Atatürk dönemindeki Batılılaşma, bir Batı öykünücülüğünden çok, ulusal bir eylem olarak gelişti” (Kongar, 2015: 115). Böylece, Kongar’ın Türk modernleşmesine ilişkin analizleri bir yandan otantiklik-öykünmecilik konusunda tutarlılıktan yoksun bulunmakla birlikte; öte yandan modernliğin temel niteliklerini altyapı-üstyapı kıskacı içine sıkıştırarak, modernliğe ilişkin teorik bir bağlamdan uzak kalmaktadır.

1.2. Türk Modernleşmesi: Başarısız Bir Batılılaşma Deneyimi

Türk modernleşmesini inceleyen bazı yazarlar, bu süreci “Batıcı” çizgide seyreden bir değişim olarak anlarken, bir proje olarak modernleşmenin Batıcı niteliğinin Türk toplumunun ekonomik, kültürel ve siyasal temellerinden uzaklaşmasını öngördüğünü vurgulamaktadırlar. Bu sebepten dolayı, bu yazarlar modernleşme projesine karşı eleştirel bir tutum takınmaktadırlar. Türk modernleşmesinin eleştirisinde ön plana çıkan nokta, modernliğin devlet elitleri tarafından tepeden inme gerçekleştirildiği düşüncesidir. Yani, modern devrimler Türk toplumuna danışılmadan ve genellikle de devlet zoruyla kabul ettirilmiştir. Dolayısıyla, devlet ile halk arasındaki kopukluk ve devletin değişimlerin tek aktörü olması Türk modernleşmesine anlamını vermektedir.

Türk modernleşmesinin başarısız olmasının temelinde devlet eliyle gerçekleştirilen değişimlerin toplumsal yapıyla bağdaşmaması yatmaktadır. Bunun nedeni, devrimlerin Batıcı nitelikte olup toplumun geleneklerine yabancı öğelere dayanmasıdır. Böylece Batılılaşmayı hedefleyen devrimler toplum tarafından benimsenmemiş ve modernlik Türkiye coğrafyasında tutunamamıştır. Batılılaşma sürecine olumsuz anlam yükleyen birçok yazar⁵ arasında gerek geçmişten bugüne

⁵ Bu isimler arasında Küçükömer (2007) ve Sezer (1988) sayılabilir.

yaptığı çalışmalarla gerek de yakın dönemdeki etkinliğiyle ön plana çıkan iki isim olarak Şerif Mardin ve Levent Köker'in düşüncelerinin ele alınması bu perspektife netlik kazandıracaktır.

Türkiye'nin modernleşme süreci üzerine eserler vermiş yazarların en önemlilerinden biri, Şerif Mardin'dir. Türk modernleşmesini bir Batılılaşma süreci olarak anlayan Mardin, Batıcılığı "Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikrîsel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım" (Mardin, 2012: 9) olarak tanımlar. Batılılaşma Osmanlı'nın gerilemeye başladığı 18. yüzyılın başlarında askeri alanda girişilen reformlarla ortaya çıkmış, Tanzimat ile birlikte "Batı" genel bir model halini almıştır. Mardin'e göre, genel olarak Osmanlılar Batı'yı bir seçme yaparak algılamışlar, Batı'nın bazı yönlerini ön plana çıkarırken, bazılarını ise geri plana itmişlerdir. Buna karşılık, Cumhuriyet dönemi, Batılılaşma konusunda radikal bir kararlılığı ifade etmektedir. Bu dönemden itibaren Batılılaşma bir ilke haline gelmiş, Türkiye kendini resmen modernleşmeye ve Batılılaşmaya adanmıştır (Mardin, 2012).

Mardin'in tarihsel sosyolojiye katkısı, Türkiye'nin toplumsal yapısını merkez-çevre ikiliğine dayandırması ve Türk modernleşmesini de bu ikilik aracılığıyla çözümlemesidir. Merkez ve çevre dikotomisi Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik yapısının kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan iki farklı yaşantının ifadesidir. Osmanlı toplumsal yapısı bir yanda Sultan ve onun resmi görevlileri ile diğer yanda Osmanlı Anadolu'sunun parçalı yapısı arasındaki ilişki ile kurulan iki dünyadan oluşur. Saray çevresini oluşturan merkez ile halk katmanlarından oluşan çevre bazı simgesel farklılıklar ve ayırt edici statü özellikleriyle birbirinden ayrılmaktadır. Ekonomik boyutta, merkez vergi toplayanlar, çevre ise vergi verenlerden oluşmaktadır. Bu temel ekonomik farklılık üretici sınıf olarak çevre ve tüketici sınıf olarak merkezin ayrışmasında belirleyici etkindir. Politik boyutta, merkezde yer alanlar miras yoluyla iş başına gelmişlerdir ve toprak yönetimiyle anlam kazanan yönetici konumlarından ötürü geniş bir iktidara sahiptirler. Merkez askeri bir yapıya sahiptir ve yönetici seçkinler ile çevre arasındaki ayırım, askeri terminoloji ile dile getirilmektedir. Buna bağlı olarak, askeri sınıfın dışında kalan "çevre" yönetime katılamamaktadır (Mardin, 2006: 35-48). Kültürel yapıda da hiyerarşik bir eğilim mevcut olup, bu sahada da merkezin üstünlüğü göze çarpmaktadır: "Osmanlı Devleti, toplumsal yapısı içinde iki hayat tarzı barındırıyordu. 'Yüksek' kültürle ilişkili olarak, ömür boyu meşguliyetler halinde savaş ve yönetimi, vergiden muafiyeti, Farsça ve Arapça kelimelerle adamaklı yüklü bir dili ve Ortodoks İslâmlığı görüyoruz. Öte yandan, köylü yığınları ve özellikle Türkmen aşiretlerine bağlı olanlar, halk Türkçesi konuşur, alışveriş ve tarım yapar, gırtlağına kadar vergilendirilir, yalnız ilkel teknolojiden yararlanırlardı ve heterodoks akımlarla doluydular" (Mardin, 1992: 126). Böylece, Osmanlı toplumsal yapısı saray ve halkın yaşayış ve düşünüş bakımından birbirinden net bir şekilde ayrıştığı iki yaşam dünyası ile anlam kazanmaktadır. Merkez ile çevre arasındaki ekonomik, politik ve kültürel farklılıklar Osmanlı döneminde Türk toplum yapısının bölünmüş ve birbirine zıt öğeler içeren bir karakteristiğe sahip olmasına neden olmuştur.

Mardin'e göre Türk modernleşmesi açısından önemli nokta, Osmanlı dönemindeki bu sosyal bölünmenin Cumhuriyet döneminde de değişmeden varlığını korumasıdır. Merkez-çevre ikiliğine dayanan dünya görüşü 19. yüzyılda Batı tipi okulların kurulmasıyla, modernleştirilmiş bir çerçevede yeniden üretilmiştir. 20. yüzyılda modern Türkiye'yi bu okullarda yetişen askeri ve sivil bürokratik seçkinler kurmuşlardır. Bu okulların eseri olan, seçkinlerin halkın öncüsü olması gerektiği inancına dayanan seçkinler dünyası Cumhuriyetin seçkinlerine geçerek modern Türkiye'nin eğitim kurumlarında devam ettirilmiştir. Bu kurumlarda eğitim gören köylü, esnaf ve zanaatkar çocukları sahip oldukları çevrenin kültürüne ait unsurları kaybetmeye başlamışlardır. Bunların yerine, eğitim görmüş bir Türk'ün taşıması gerektiği söylenen unsurları; milliyetçilikle devlet kapitalizmine olan inancı, eğitilmiş olanların halkın öncüsü olduğu inancını ve Batılı terbiyeyi koymuşlardır. Dolayısıyla, Cumhuriyet modernleşmesi eğitim yoluyla elit devşirme ve

yetiştirmeye yönelik oluşturduğu modelle merkez-çevre ikiliğini yeniden üretmiştir (Mardin, 2012: 273-274).

Mardin'in analizlerinden çıkan sonuç, Osmanlı döneminde ortaya çıkıp sosyal bölünmenin temeli haline gelmiş merkez ve çevre ayrışmasına dair dünya görüşünün modernleşmede de belirleyici olduğudur. Burada, Mardin'in modernleşmenin bir proje olarak uygulamaya konduğu Cumhuriyet dönemini Osmanlı'dan radikal bir kopuş olarak anlamadığı görülmektedir. Bu çerçevede, Mardin modernleşme ile Batılılaşmayı aynı anlamda kullanmakta, modernleşmeyi Osmanlı'dan Cumhuriyete doğru süregelen bir evrim olarak görmektedir. Böylece, Türk modernleşmesinin hangi ilkelere dayanan bir projeye sahip olduğu ve ne zaman başladığı sorusu da yanıtız kalmaktadır. Buna karşılık Mardin, Türk modernleşmesinin öncü aktörü Atatürk'ün kendisini Osmanlı seçkinlerinden ayıran orijinal yönünü, "kişi onuru" olarak ifade ettiği, modernliğin temel imgesel anlamı olan "özerklik" projesinde bulmaktadır:

...Atatürk'ün orijinal bir vurgusunu bulmak mümkündür. O da Atatürk'ün temel optimizmi ve onun arkasında yatan 'kişi onuru' kavramıdır. Kişinin kendi başına, toplumdaki ayrı bir meşruiyet kaynağı oluşturabileceği Jön Türklerde arka plana atılmış yabancı bir özlem olarak görülür. İttihat ve Terakki'nin aydınlık devri fikirlerinden kesinlikle ayrılan yönü burada belirir. Atatürk'teki derin yapısal vurgu, kişinin kişi olarak bir toplumsal meşruiyet kaynağı oluşturduğu şeklinde formelleştirilmiş bir inançtır. ... Atatürk'ü bu açıdan Batı'nın temel değerlerinin bu kişisel "onur" anlayışıyla ne kadar köklü bir şekilde bağlantılı olduğunu sezen, Batılılığı bu anlamda da 'ilerleme' sayan orijinal bir düşünür olarak görebiliriz. (Mardin, 2012: 18)

Modern toplumsal dünyanın temelini oluşturan, geleneksel dünya imgelemine reddi üzerine kurulu modern imgesel anlamlar gelenek ile bir süreklilikten ziyade bir kırılmayı ifade etmektedir⁶. Mardin'in kişi onuru olarak adlandırdığı bireysel özerklik tasarısı da tam olarak modernlik projesinin bu boyutuyla ilişkilidir. Dolayısıyla, Mardin'in, modernleşmeyi Batılılaşmaya yönelmiş bir evrim süreci olarak açıklarken birtakım çelişkiler taşıdığı görülmektedir. Bunun yanında, özerkliğin, Mardin'in düşündüğü gibi, Batı'nın değil, insanlığın ortak ideali olduğu Castoriadis (1997) tarafından ortaya konulmuştur. Ayrıca, Türk modernlik projesinin sahip olduğu özerklik anlayışı, aslında, Mardin'in Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kaldığını düşündüğü merkez-çevre ikiliğinin aşılması amacını taşır. Özerklik projesi olarak kavramsallaştırılan, bireyleri kendisinin efendisi yapma hedefi çevrenin merkez tarafından yönetilmesi anlayışının ortadan kaldırılması girişimini ifade eder. Yani, bireysel özerklik imgelemine yaygınlaştırılması yoluyla merkez-çevre ikileminin aşılması, bir modernlik projesinin ana hedefi durumundadır⁷. Dolayısıyla, Mardin'in Türk modernleşmesini açıklarken öne sürdüğü tezlerinin modernliğin temel ilkesini yok saydığı görülmektedir. Böylece, Mardin'in analiziyle Türk modernleşmesinin özerklik ile ilişkisini açıklamak mümkün olmamaktadır.

Türk modernleşme sürecini bir Batılılaşma yönelimi olarak görerek eleştiren yazarlardan biri de, Levent Köker'dir. Köker modernleşmeyi her şeyden önce bir "ideoloji" olarak anlamaktadır. Bu ideolojinin Türkiye'de uygulandığı program da topyekün bir Batılılaşma projesine sahip olan Kemalizme karşılık gelmektedir (Köker, 2009). Köker'in diğer eleştirmenlerden farklı olarak,

⁶ Modernlik çalışmalarına önemli bir perspektif kazandıran "modernliğin imgesel anlamları" Castoriadis (1997) tarafından kavramsallaştırılmıştır. Özerklik ve rasyonel egemenlik imgelemlerinden oluşan modernliğin imgesel anlamları modernliğin kendisini gelenekten açık bir şekilde ayırmasının temelini oluşturur. Söz konusu imgelemler ileride detaylı olarak ele alınacaktır.

⁷ Modernliğin özerkliğe duyulan sadakati ifade ettiği düşüncesi Wagner'ın (2013) analizinde merkezi temadır. Modernlik, bireylerin yaşadıkları toplumun merkezi de dahil olmak üzere her türlü dışsal otoriteden özerkleşmesini hedefler.

Türk modernleşmesinde merkeze aldığı kavram pozitivistizmdir. Köker, pozitivistizmi toplumsal değişimi gerçekleştirebilmek için “sosyal” bir işlev kazandırılan bir epistemoloji olarak görerek, modernleşme ideolojisinin temeline yerleştirir. Köker’e göre pozitivistizm, modern bir toplum yaratmaya yönelik toplum mühendisliği uygulamalarının epistemolojik temelini ifade etmektedir. Bu bağlamda, Kemalizmin hareket noktası da toplumu dizayn etmek üzere sosyal bir içeriğe büründürülmüş pozitivistizmdir⁸.

Köker’e göre, pozitivistizmin Kemalizme ekonomik, kültürel ve siyasal yansımaları olmuştur. Ekonomik düzeyde pozitivistizmin benimsenmesi, Batı’nın üstünlüğünü sağlayan bilim ve teknolojiyi vasıtasıyla hızlı kalkınma ve sanayileşmeyi gerçekleştirerek, toplumu muasır medeniyet seviyesine ulaştırma amacını taşımaktadır. Kültürel düzeyde pozitivistizm laiklik anlayışında kendisini göstermektedir. Bu anlamda, Batılılaşma hedefi boş inançlara dayalı dinsel dünya görüşünün egemen olduğu topluma “hayatta en hakiki mürşit(in) ilim” olduğunu öğretmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Köker pozitivistizmin biçimlendirdiği Kemalist laiklik anlayışının dinde reforma yönelmek yerine, yeni bir inanç sistemini topluma benimsetmeye çalışan bir ideoloji olduğunu öne sürmektedir. Pozitivistizmin Kemalizmdeki siyasal sonucu ise, muhalif güçlerin “dinciliklerine” karşı çıkılarak, pozitivistizmin “düzen içinde ilerleme” doktrini gereği, güçlü bir merkezi devleti sürdürme eğilimi olmuştur (Köker, 2012). Güçlü merkezi devlet anlayışı bir vesayet ideolojisine bağlaşık durumdadır. Vesayet ideolojisi Köker’e göre ilerleme hedefi ile meşrulaştırılmaktadır: “‘Geri’yi ifade eden ‘geleneksel toplum’ yapısının çözülme süreci içinde, ‘ileri’ye, ‘modern toplum’a gidişin reformcu aygıtı olan ‘devlet’, Osmanlı geçmişindeki ‘tedricilik’ten Cumhuriyetle birlikte kurtulmayı başarmıştır. Böylece ‘devrimci’ -veya ‘inkılâpçı’- bir hamleyi, bir kopuş noktasını belirleyen Cumhuriyet, eğitimsiz, cahil bir halk kitlesinin ‘kalkındırılması’ suretiyle ilerletilmesi misyonunu üstlenmiş olmaktadır” (Köker, 2009: 101).

Köker Türk modernleşmesinin temeline yerleştirdiği pozitivistizmi Aydınlanma düşüncesi ile eşdeğer görmektedir. Oysaki Aydınlanma düşüncesinin temelini özerklik oluşturmada⁹, pozitivistizm ise kapitalist üretim biçiminin, yani “sistem”in kurumsallaşmasını sağlayan bir araç olarak işlev görmektedir. Köker’in buradaki temel sorunu, pozitivistizmin Aydınlanma düşüncesinde vurgulanan, değişime değil, aksine, kapitalist toplumsal düzenin istikrarına vurgu yaptığı yadsınmasıdır. Böylece Köker’in analizlerinde, Kemalist modernleşmenin eski düzeni yıkarak yeni bir toplum biçimi oluşturma hedefinin istikrar ile ilişkisi kurulamamaktadır¹⁰.

Köker pozitivist anlayışla ilişkilendirdiği Kemalist modernlik projesini bir tahakküm ideolojisi olarak ele almaktadır. Hedefinin Batılılaşma olduğunu belirttiği Kemalizm Köker’e göre bu hedefine ulaşamamış, bunun yerine, tarihsel kökenlerinden dolayı merkezizetçi geleneği devam ettirerek muhafazakâr-otoriter bir anlayışa sahip olmuştur:

Demokrasi, ister Batı tipi parlamenter biçimler altında olsun, ister başka biçimlerde anlaşılın, güçlü bir merkezi devletle değil, halkın katılım olanaklarını genişleten yaygın bir ademimerkezizetçilikle daha tutarlıdır. Bu açıdan, demokrasinin, Şerif Mardin’in terimleriyle söylessek, çevreden merkeze doğru gelen etkilerinin artması ölçüsünde adıyla tutarlı bir nitelik kazanacağını söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında, muasır medeniyet idealinde içerilen pozitivist boyut, Tanzimat sonrasının bir ürünü olan otokrasi ve merkezileşme eğilimlerini sürdürücü ve

⁸ Kemalist modernlik projesinin pozitivist bir anlayışa dayandığı iddiası ilk olarak Timur (1971) tarafından ortaya atılmıştır.

⁹ Bkz. Habermas, 1990.

¹⁰ Bu konuda Koray’ın çalışması pozitivistizmin iç yüzü ve onun Kemalist Devrim ile ilişkisi konusunda önemli bir açıklama girişiminde bulunmaktadır: “Pozitivistizm, Aydınlanma’nın karşıtıdır. Tek başına bu nedenle bile, pozitivistizm sadece Türk Devrimi’nin değil, herhangi bir devrimin felsefesi olamaz” (Koray, 2013: 91).

merkezden çevreye doğru gelişen eski reformcu geleneği devam ettirici bir siyasal sonuç doğurmuştur. (Köker, 2012: 235)

Köker'in modernleşme okumasının temellerinde sorunlar olduğu görülmektedir. Öncelikle, Köker sorunsalını Türk modernleşme sürecini çözümlemek yerine, Kemalizmi itham etmek üzerine kurmaktadır. Böylece, modernlik analizi yerini bir ideoloji eleştirisine bırakmaktadır. Oysa modernleşme üzerine konuşabilmek için, analiz edilecek projenin modern bir toplum biçimini ortaya çıkarmayı hedefleyen ilkelere sahip olup olmadığı ve bu ilkelerin hangi deneyimlerle hayata geçirildiği tartışılmalıdır. Bu bağlamda, her modernlik projesi, uygulandığı coğrafyada toplumsal yapıyı dönüştürmeyi hedefler. Eğer, aynı zamanda politik olan bu proje toplumsal ilişki ağını kökten değiştirmiyorsa; örneğin, laik bir yapıyı, Köker'in bastırılmasını eleştirdiği geleneksel yapının "dinci" formasyonlarına ikame etmeyi hedeflemiyorsa, bu proje bir modernlik analizine konu olamaz. Bununla birlikte, bir projenin merkezi devlet eliyle gerçekleştirilmesi de onun muhafazakâr oluşuna kanıt olamaz. Köker birbirinden farklı boyutlara sahip Batılı modernleşmeleri aynı çatı altında toplarken, model aldığı İngiliz deneyiminden farklı oluşu nedeniyle Kemalist projeyi muhafazakâr olarak itham etmektedir. Oysa Avrupa'da birçok modernlik deneyimi vardır ki, devlet tarafından hayata geçirilmiştir. Fransız modernleşmesi bunun en bilinen örneğidir: "Teritoryal olarak Fransa'yı yapan, silahla savunan, Colbert döneminden bu yana modernleştiren ve kısmen silah sanayi aracılığıyla sanayileştiren, devlettir. Özellikle de, toplumun ortasında birçoklarının kamu sektörü diye adlandırdığı bir devlet toplumu yaratan yine devlettir" (Touraine, 2008: 50). Dolayısıyla, bir yandan İngiliz demokrasi modelini savunurken, öte yandan geleneklerin taşıyıcısı "çevrenin" ilişki ağlarının devlet tarafından dönüştürülme girişimini eleştiren Köker, aynı zamanda da Kemalizmi başarısız bir Batılılaşma hareketi olarak görmekte; dolayısıyla Köker'in birbiriyle çelişen, üstelik modernleşmeyi çözümlemek yerine Kemalizmi itham etmeye yönelik argümanlarının Türk modernleşmesini açıklamakta yetersiz kaldığı görülmektedir.

2. Batı-Dışı Modernleşme Yaklaşımı

Yukarıdaki örneklerde gösterildiği gibi, Batılılaşma kategorisinde yer alan olumlu ve olumsuz yaklaşımların Türk modernleşmesini açıklamada başarısız olduğu ortaya çıkmaktadır. Batılılaşma yaklaşımının ön kabulü, Batı coğrafyasının dışında kalan toplumların kendi modernliklerini kuramayacağı, ancak Batı'nın izinden gidebileceği düşüncesidir. Böylece, bu yaklaşım bize Türk modernliğinin özgünlüğünü aydınlayabilecek bir perspektif sunmamaktadır. Bunun yerine, "Batılılaşma" süreci analistlerin öznel değer yargılarına göre, bir "övgü" ya da "yergi" konusu haline gelmektedir. Oysaki sosyal bilimsel bir görev olarak, Türk modernleşmesinin övülmesi ya da eleştirilmesinden ziyade "çözümlemesi" gerekmektedir.

Türk modernleşmesinin Batı-merkezli açıklamalarına karşı, bazı alternatif yaklaşımlar ortaya koyulmuştur¹¹. Bu yaklaşımlar Türk modernleşmesi analizini Batı merkezinden kurtarmak için Batılılaşma yerine modernleşme kavramını ön plana çıkarmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar arasında en dikkat çeken analiz Nilüfer Göle tarafından gerçekleştirilmiştir¹². Göle, geliştirdiği "Batı-dışı modernlik" kavramıyla alternatif bir perspektif üretme girişiminde bulunmaktadır.

Göle'ye göre, Batı'nın modernlik üzerinde söz sahibi olması modernliğin Batı'ya özgü bir durum olarak anlaşılmasına neden olmuştur. Bu algı, Batı coğrafyası dışında kalan modernliklerin Batı modeliyle açıklanması girişimlerinde eksikliklere yol açmıştır. Batılılaşma yaklaşımı Batı gibi olmayan, farklı modernliklerin nasıl var olduğu sorusuna cevap verememektedir. Bu sorunu

¹¹ Türk modernleşmesine ilişkin farklı yorumları derleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. Tanör, 2010: 375-392.

¹² Kuşkusuz, Türkiye'nin yapısal değişim sürecini açıklamak üzere "modernleşme" kavramını kullanan başka birçok yazar vardır. Ancak, bu yazarların genel sorunu, kavramı teorik olarak temellendirmeden kullanıyor olmalarıdır. Dolayısıyla, modernleşme kavramının Batılılaşma kavramından farkının altını çizmesi bakımından Göle'nin analizi önemli bir girişimi ortaya koymaktadır.

çözmek ve modernlik deneyiminin farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde nasıl geliştiğini anlayabilmek için Göle, “Batı-dışı modernlik” kavramını geliştirmiştir. Göle’ye göre, Batı-dışı modernlik kavramı, modernlik analizlerinde Batı’yı merkezden kaydırarak yeni bir okuma üretme çabasıdır. Batılı olmayan toplumların modernliği kendi tarihsel deneyimleri ışığında kurma girişimlerini yeni bir modelle anlamaya çalışmak, söz konusu toplumların modernliğin dışında kaldıkları anlamına gelmez. Aksine, Batılı olmayan toplumların Batı modelini birebir kopyalamadan kendi modernliklerini inşa edebildiklerini gösterir (Göle, 2011: 163-164).

Batılı modernlik analizleri bizleri tarihsel ve coğrafi ortamlardan bağımsız simetrik gelişme çizgileri aramaya yönlendirmiştir. Bu model bütün toplumların kentleşme, sanayileşme ve demokratikleşme gibi parametrelere göre belirlenen evrensel bir gelişme çizgisinde ilerleyeceğini varsaymıştır. Batı’nın öncülük ettiği bu sürecin sonraki adımında Batı-dışı toplumlar da Batı’nın geçtiği süreçlerden geçerek modernliğe ulaşacaklardır. Bugün ise durum değişmiş, epistemolojik nedensellik ilişkileri ve metodolojik pozitivismden uzaklaşılmasıyla birlikte, toplumsal aktörün eylemleri, toplumların sübjektif değerleri ve kültürel farklılıkları modernliğin temel ölçütleri haline gelmeye başlamıştır. Modernlik Batı toplumlarının tekelinden çıktıkça tekçi modernlik anlayışından çoğulcu ve alternatif modernlik anlayışlarına geçilmektedir (Göle, 1998: 68-69).

Batı-dışı modernlik kavramı modernliğe Batı’nın değil, Batı-dışı toplumların aynasından bakmaktadır. Bu bağlamda, Batılı olmayan toplumların modernliklerinin inşasında bu toplumlardaki modernleşme istenci ve gönüllü modernleşme hareketlerinin merkezi bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Politik elitlerin ve toplumsal aktörlerin sergilediği politik irade bu toplumlarda modernleşmenin hayata geçmesini sağlamaktadır (Göle, 1998). Bu bağlamda, Batı-dışı modernlik kavramı dört tez üzerinde temellenmektedir. Birinci tez, Batı modelinin merkezden kaydırılmasıdır. Böylece, Batılı olmayan toplumların modernlikle ilişkilerinin yalnızca edilgen değil, aynı zamanda aktif olduğu kabul edilmektedir. İkinci tez, ilerlemeci zaman anlayışından eş zamanlı modernlik anlayışına geçilmesidir. Gönüllü modernleşme hareketleri ve küreselleşmenin etkilerinin hesaba katılması, Batılı ve Batılı olmayan toplumlar arasında Batı lehine işlediği varsayılan hiyerarşik konumlandırma ve zaman farklılığı düşüncesinin geçerliliğini yitirmesini sağlarken, modernliğin artık Batılı ve Batılı olmayan toplumlar arasında eşzamanlı olarak üretildiği ortaya konulmaktadır. Üçüncü tez, ekstra modernlik anlayışıdır. Batılı olmayan toplumlar modernleşme istençlerini gerçekleştirirken modernliği fetişleştirmişler, modernleşme hareketlerini aşırıya vardırabilmişlerdir. Böylece, bu toplumlar modernliğin bazı alanlarında öncü konumda yer almışlardır. Batı’dan farklı olarak, Batılı olmayan toplumların modernleşme projelerinde kadınların merkezi bir konumda yer alması bunun en iyi örneğidir. Dördüncü tez, geleneksizleşmedir. Batı-dışı toplumlarda gelenekler modernliğe engel olarak görülüp yasaklanmıştır. Gelenekler değişime kaynaklık etmek yerine, modernliğin dışına itilmiştir (Göle, 2011: 164-172).

Göle’nin tezleri Batı-dışı modernliklerin Batılı modernleşmelerden farklılığına ve bu modernliklerin Batılılaşma modeliyle açıklanma girişimlerindeki eksikliklere işaret etmektedir. Buna karşılık, bu tezlerin ön kabulü, Batı’nın modernliğin ortaya çıkışında öncü olmasına bağlı olarak, Batılı olmayan toplumların modernliklerini Batı yörüngesinde kurduklarıdır. Bu noktada ön plana çıkan, Batı-dışı toplumlarda Batı modernliğinin bazı özelliklerinin bir “seçme” yapılarak kabul edilmesidir: “Batı modernliğinin -zaman ve mekanda değişerek- nasıl tekrar inşa edildiği, Batılı olmayan aktörler tarafından, Batı modernliğinin hangi özelliklerinin seçilerek diğerlerinin göz ardı edildiği Batı-dışı modernlik yaklaşımının konusudur. Kısacası, Batı modernliğinin yerel düzlemde yeniden seçici bir gözle tanımlanması, hatta kesilmesi, biçilmesi yeniden dikilmesi, yani kurgulanmasıyla Batı-dışı toplumlar toplumsal muhayyilelerini (örneğin eşitlik ilkesiyle) şekillendirmekte, kendi tarihlerini yazmaktadırlar” (Göle, 1998: 67). Böylece, Göle Batılı olmayan toplumların Batı modernliğine bağımlı olduğunu kabul etmektedir. Batı-dışı toplumların

modernliği inşa süreçleri Batı'ya yönelik olumlu ve olumsuz algılarının bir karması olarak gelişmiş, bunun sonucunda “eklektik” bir modernlik inşa etmişlerdir.

Göle'nin yaklaşımı, Batılılaşma tezine karşı, Batılı olmayan farklı modernlik projelerinin varlığını tanımakta, ancak Batı-dışı toplumların modernliklerini özgün olarak kabul etmemektedir. Göle, modernliğin Batı dışında özgün tarihsel, kültürel bağlamlardan referansla değil, Batı'ya benzeşme yoluyla ortaya çıktığını ifade eder. Batı dışındaki modernliklerin Batı modernliğinden farklılığı ise öykünmenin birebir olmamasından ileri gelmektedir. Batı-dışı toplumlar Batı yörüngesinde modernleşirken kültürlerine uygun olmayan öğeleri almaktan kaçınmışlar ya da bazı öğeleri modernliklerine dahil ederken aşırıya kaçmışlardır. Göle'ye göre, bunun sonucu olarak Batıcı, ama Batı'nın aynısı olmayan modernlikler ortaya çıkmıştır (Göle, 2011).

Göle farklı toplumların modernleşme süreçlerini kavramsallaştırmak amacıyla kullanışlı bir perspektif önermektedir. Yine de bu bakış açısı tam anlamıyla Batı-merkezlilikten kopabilmiş değildir. Göle'nin yaklaşımından, Türk modernleşmesinin Batı'dan farklı özellikleri içermesine karşın Batı yörüngesinde geliştiği, böylece özgün bir modernlikten söz edemeyeceğimiz düşüncesi çıkmaktadır. Dolayısıyla, Batı-dışı toplumlara ilişkin modernleşme yaklaşımının eksikliklerini gidermek üzere, modernlik kavramının yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda, kavramsal bir analizin işe koyulması gerekmektedir. Kavramsal bir perspektifin kurulması Türk modernleşmesinin tarihsel analizini sağlıklı bir biçimde yapabilmek için temel koşul durumundadır. Modernlik perspektifi Türk modernleşmesini çözümleyebilmek için ihtiyacımız olan temeli sağlayacaktır.

3. Modernlik Perspektifi

Bir modernlik analizi tarihsel olduğu kadar teorik bir işlemi de gerektirir. Modernleşme süreçlerinin analizi tarihsel bağlamda gerçekleştirilirken aynı zamanda teorik bir çerçeveye yerleştirilmezse modernlik çalışmaları hatalı çıkarımlara yol açabilme riski taşıyacaktır. Batılılaşma yaklaşımında görüldüğü gibi, Batı-dışı modernliklerin analizinin modernleşme sürecinde tarihsel olarak öncü olan Batı'ya öykünme temelinde kurulması farklı modernliklerin varlığının yadsınmasına yol açar. Modernliğin özgül bir medeniyete içkin olarak anlaşılması için, modernliğin toplumsal yaşamı düzenleyen özgün ilkeleri ortaya çıkararak “insanlık için yeni bir çağ” başlattığı gerçeğinin gözden kaçırılmaması gerekir. Burada öne çıkarılması gereken nokta, modernliğin Batı medeniyetinin üretimi değil, tüm insanlığa ait olduğudur. Bunu ortaya koymak, modernliğin, kendisine dahil olan bütün toplumlar tarafından benimsenen ilkelerini kabul etmeyi gerektirir. Yani, modernliği çözümlemek, birbirinden farklı modernleşme süreçlerini modernliğin sahip olduğu ilkelerle ilişkisi temelinde irdelemek ile mümkündür. Modernliğin ilkelerine yapılacak vurgu, bir modernlik perspektifini gerekli kılmaktadır.

Modernlik perspektifi modernliğin kendisini anlamlandırdığı ilkelerin ortaya konulmasına ve toplumsal yaşamın bu ilkeler üzerinden değerlendirilmesine dayanmaktadır. Çağdaş sosyal bilimciler bu ilkeleri modernliği açıklayabilmek amacıyla yol gösterici olarak kullanmaktadır. Böylece modernlik perspektifi kavramsal bir temel üzerinden kendisini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, özgürlük, akıl, egemenlik gibi kavramlar modernlik perspektifine anlamını kazandırmaktadır. Örneğin, Touraine modernliği akıl ve özne arasındaki ilişkiler çerçevesinde analiz eder. Modernlik akıllı rehber alan öznenin eylemliliği içinde mümkündür. Ancak, modernlik özne ve aklın uyumunun yanında bir karşıtlaşma ilişkisini de kapsar. Çünkü modernliğin hayata geçmesi olarak “modernleşme” bir mücadeleler tarihidir. Böylece, modernlik özne ve aklın uyumlu ilişkisi kadar iki unsurun gerilimleri de içeren diyaloguyla anlamını bulur (Touraine, 2002). Modernlik perspektifini kullanan bir başka sosyal bilimci olan Wagner ise modernliği disiplin ve özgürlük dikotomisiyle açıklamaktadır. Modernlik karakteristik olarak eylemleri mümkün kılıcı ve kısıtlayıcı bir içeriğe sahiptir. Bu bağlamda, Wagner'a göre modernleşme özgürleşme ve disiplin altına alınmanın paralel sürecini ifade etmektedir. Modernliğin tarihi bizzat

özgürlük ve disiplinin mücadelesini anlatmaktadır. Böylece, bir modernleşme çalışması özgürlük ve disiplinin değişen boyutlardaki varlığından hareket etmek durumundadır (Wagner, 2003). Bu örneklerde de görüldüğü gibi, modernlik perspektifi modernliği belirli kavramlar setiyle açıklamakta ve bu kavramlar modernleşme süreçlerinin analizine temel oluşturmaktadır.

Modernlik perspektifinin oluşumu için Castoriadis'in analizi önemli bir temel sağlamaktadır. Castoriadis insanlık tarihindeki her tarihsel-toplumsal aşamanın özgünlüğünün toplumun kendisini anlamlandırdığı imgesellere dayandığını ortaya koymaktadır. Castoriadis'e göre, tarih boyunca her toplum, topluluk olarak kim olduğu, ne isteyip neye ihtiyaç duyduğu gibi birkaç temel soruya yanıt aramıştır. Her toplum, dünya ve onun içerdiği nesnelere olan ilişkilerine, ihtiyaçları ve arzularına yönelik bir kimlik tanımlamak zorundadır. Bu sorular ve yanıtları olmadan toplum ve kültürden bahsedilemez. Ancak, toplumların sordukları sorular ve verdikleri yanıtlar açıkça ortaya konmazlar. Bunun yerine toplumlar bu sorulara etkinlikleri dahilinde "fiili" yanıtlar sunarlar. Bu soruların yanıtları her topluluğun yapıp etmelerinde somutlaşan anlamlar olarak ortaya çıkar. Yani, bu sorulara yanıtlar sunan, toplumun imgesel anlamlarıdır. Örneğin, köleci toplum dönemi, toplumun kendisini antagonik bir görme ve bu yönde eylemesinin yeni bir biçiminin, bu yönde bir imgelemin ortaya çıkmasıdır. Aynı şekilde modern toplumsal organizasyon da kendisini önceki toplum biçimlerinden ayıran özgün anlamlar üzerinde inşa etmiştir. Bu yeni dünya anlayışının dünyayı algılaması iki imgesel anlama dayanmaktadır: özerklik ve rasyonel egemenlik (Castoriadis, 1997).

Özerklik kendi kendini yönetme düşüncesidir ve insan eylemine kurallar dayatacak herhangi bir dışsal, üstün varlığın ya da ilkenin reddine dayanır. Kendi yaşamını yönetme düşüncesi Aydınlanma ile gelişen bir ilkedir. Bu nedenle özerklik hiçbir edimci ya da yapının birey ya da kolektivitinin kendi kaderini tayin hakkına sınırlar koyacak ölçütler sunmasına izin vermeyen bir imgelem olarak modernliği diğer tarihsel dönemlerden ayıran temel yapı taşı olmuştur (Wagner, 2003). Özerklik modernliğin tarihinde ulus-devletin temel politik birim haline gelmesi ve getirdiği yurttaşlık anlayışında pratik karşılığını bulmuştur. Özerklik imgelemi insanın kendisinin efendisi olması idealini ifade ederken, modernliğin diğer imgesel anlamı olan rasyonel egemenlik de insanın dünyanın efendisi olması hedefinin bir ifadesidir. İnsanın doğa karşısındaki egemenliği doğanın yasalarının rasyonel açıklamasına ulaşma yoluyla gerçekleşecektir. Böylece, bilim insanın dünyaya egemen olma hedefini karşılayan temel araç olmuştur. Fransız ve Endüstri Devrimlerinin getirdiği hızlı toplumsal değişimlerden ve geleneksel kurumların yerlerini radikal akılcı geleneklere bırakmasından kaynaklanan düşünce kalıplarının kabul görmeye başlaması bilimin ihtiyaç duyduğu özgür ortamı yakalamasını sağlamış ve insanoğlunun dünyaya egemen olma sürecinin fitilini ateşlemiştir (Hobsbawm, 2012). Böylece, bilimin yön verdiği rasyonel egemenlik düşüncesi modernliği diğer çağlardan ayıran temel imgelemler arasında yerini almıştır.

Castoriadis'in kavramsallaştırdığı imgesel anlamlar toplumun kendisini yeniden ürettiği formlar, fikirler ve görüntüleri ifade etmektedir. Her toplum yaslandığı doğal dünyayı kendi dünyasının anlamlandırmalarına göre değiştirmektedir (Houston, 2018: 171-172). Modern toplum da diğer toplumlar gibi kendisine özgü imgesel anlamlar üzerinde yükselmektedir. Özerklik ve rasyonel egemenlik modernliğin belirleyici imgesel anlamlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, sosyal bilimlerde modernlik üzerine yapılacak bir analiz bir insanlık durumu olarak modernliği diğer insanlık durumlarından ayıracak belli ölçütlerden hareket etmek durumundadır. Modernliğin imgesel anlamlarının çeşitli açılımlarına karşılık gelen ve modernlik teorisyenlerinin çalışmalarının zeminini oluşturan özgürlük, disiplin, akılcılık, egemenlik, öznellik gibi kavramlar modernlik perspektifinin genel çerçevesini çizmektedir.

4. Çoklu Modernlikler Yaklaşımı

Buraya kadar, Türk modernleşmesinin sosyolojik analizinin yapılabilmesinin bir modernlik perspektifini gerekli kıldığı ortaya konulmuştur. Modernlik perspektifi Cumhuriyet ile başlayan

Türkiye’deki köklü değişim sürecini modern bir toplum yaratma yönünde gerçekleşen “bilinçli” bir değişim olarak irdelememizi sağlayacaktır. Modernliğin belirli ilkelerinden hareket eden modernlik perspektifinin kullanılması, köklü değişimlerin tesadüfi ya da tarihsel evrimin zorunlu sonuçları olarak görülmesinden ziyade bir projeye dayandığını kabul etmemizi gerektirir. Projenin uygulanması noktasında aktör ve yapı arasındaki ilişkilerin analizi önem kazanırken, bu analizin bizi götürdüğü yer, Türkiye’deki modernleştirici aktörler ile ülkenin tarihsel geçmişinin modernleşmede oynadığı role odaklanmaktır. Bu perspektif aynı zamanda aktörleri ve tarihsel geçmişi ile Türkiye’nin Batı’dan farklılığının vurgulanması gerekliliğini ortaya çıkarır. Yani, Türk modernleşmesinin Batılı modernleşmelerden farklılığının ortaya konulması Türkiye’nin yapısal değişim sürecinin analizinin yapılabilmesinin zorunlu koşulu durumundadır. Aksi halde, Türk modernleşmesinin yerini “evrensel” modernleşmenin alması kaçınılmazdır. Böylece, Türk modernleşmesi basitçe, Batılılaşma anlamına gelecek ve “farklı” bir modernleşme olarak Türk modernleşmesini analiz etmeye gerek kalmayacaktır.

Modernliğin her coğrafyada aynı görünüme sahip olmadığı ortadadır. Batı dışında gelişen modernlikler her şeyden önce kendi tarihsel gerçekliğinin ürünü olarak doğmuştur. Bu durum modernlik ile Batı özdeşliğinin sorgulanmasını gerekli hale getirmektedir. “Dünya Avrasya kıtasının Batı ucundan bakarak anlaşılabilir. Temsili hükümet ve ulus gibi, Avrupa’nın ürettiği, dünya çapında etkili kavramlar bile dünyanın farklı yerlerinde farklı anlamlar ve mantıklar kazanmışlardır. Sosyal analizin kilit mefhumlarının, örneğin din ve sınıfın, modern kapitalist dünyanın farklı yerlerinde son derece farklı tınıları vardır” (Therborn, 2012: 87-88). Bu nedenle modernliği bir Batı projesi olarak gören klasik modernleşme anlayışlarının eleştirisi elzem durumdadır.

Modernliğin Batı ile eşdeğer görülmesine neden olan temel, modernliğin Batı medeniyeti ile ilişkisidir. Modernliğin Batı’da ortaya çıkmış olması gözlemcilerin modernliği Batı medeniyeti ile özdeş kabul etmesine neden olmaktadır¹³. Modernliğin yeni bir medeniyeti ifade ettiği iddiası tartışmalı olmakla birlikte¹⁴, eğer modernlik bir medeniyet olarak kabul edilse bile bu medeniyetin Batı medeniyeti ile özdeş görülmesi modernliğin kozmopolit yönünü ihmal etmeye yol açar. Bu noktada, Delanty’nin tartışması önemlidir. Delanty’e göre, medeniyetler tek boyutlu ve bütüncül olmaktan ziyade çok boyutlu ve çoğulcu yönere sahiptir ve farklı aktörler tarafından farklı şekillerde uyarlanabilecek anlamlandırma çerçevelerine dayanmaktadır. Avrupa içerisinde modernliğe giden farklı yollar da medeniyetlerin çeşitliliği ile ilişkilidir. Bir medeniyet takımıydızi olarak Avrupa Batı Yahudi-Hristiyan, Rus-Slav ve Müslüman-Türk olmak üzere temelde üç medeniyetten oluşmaktadır. Avrupa, durağan bir varlık, devamlı bir gelenek ve kapsayıcı bir medeniyet olmaktan öte, bağlantılarla meydana gelen bir medeniyeti ifade etmektedir. Dolayısıyla Batılı kültürlerin yanında aynı zamanda Slav ve Müslüman unsurların da etkileşimi ile meydana geldiği için Avrupa’nın Batılı olduğu kadar Doğulu da olduğu söylenebilir. Yakın tarih boyunca Slav ve Osmanlı unsurların Avrupa’daki varlığı bunun en önemli kanıtı durumundadır. Böylece, modernliğin Batı Avrupa dışındaki toplumlarda farklı görünümlere sahip olması medeniyetin çoğul niteliği ile ilgilidir. Batı Avrupa modernliği Avrupa medeniyetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynasa da modernlik Avrupa medeniyeti içindeki farklı unsurların bir bileşimi ile ana çerçevesini oluşturmuştur (Delanty, 2015: 77-81).

Türk modernleşmesinin Batılı modernleşmelerden farklılığını kabul etmek onu Batı-merkezli analizin dışında bir teorik çerçeveye yerleştirmeyi gerekli hale getirir. Bu çalışmanın amacı açısından kullanışlı olarak değerlendirilecek teorik çerçeve, son yıllarda geliştirilmiş olan “çoklu

¹³ Modernlik ile Batı medeniyeti özdeşliği 1950’lerde üretilen modernleşme teorisinde karşılığını bulmuştur. Modernleşme teorisi ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Knöbl, 2017; eleştirisi için bkz. Altun, 2017.

¹⁴ Modernliği farklı bir medeniyet olarak gören yaklaşım için bkz. Eisenstadt, 1996; modernliği medeniyetler üstü bir durum olarak kabul eden yaklaşım için bkz. Arnason, 1997.

modernlikler” yaklaşımına karşılık gelmektedir. Çoklu modernlikler yaklaşımı modernliği bir Batı projesi, modernleşmeyi de bir Batılılaşma süreci olarak görmemektedir. Bunun yerine modernlik farklı coğrafi bağlamlarda farklı görünümlere sahip bir insanlık durumu olarak anlaşılmalıdır. Çoklu modernlikler yaklaşımı S. N. Eisenstadt, J. P. Arnason, P. Wagner ve İ. Kaya tarafından temsil edilmektedir¹⁵.

Çoklu modernlikler yaklaşımı geçmişte modernleşme teorisinin içinde eserler vermiş olan Eisenstadt’ın¹⁶ modernlik analizinde Batı merkezinden uzaklaşarak yeni bir analiz biçimi geliştirme çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Eisenstadt’a göre modernliğin medeniyeti ilk olarak Batı’da ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Modernlik projesinin merkezinde toplumsal ve siyasal düzenin bilinçli insan etkinliği tarafından aktif olarak oluşturulabileceği inancı yatmaktadır. Bu proje insanın özerkliğine vurgu yapmaktadır. Özerkliğin sosyal inşanın gerçekleşmesinde oynadığı bu merkezi rol modernliğin Batı’dan diğer coğrafyalara yayılmasında da belirleyici olmuştur. Modernliğin Batı’nın ötesine, farklı Asya toplumlarına taşınması ile bu toplumlarda ulus-devletin temel modeli, Batı modernliğinin temel öncül ve sembolleri kabul edilmiştir. Aynı zamanda, Avrupalı olmayan toplumlarda özellikle elitler ve entelektüellerin modernliğin Batılı formülasyonunu kabul etmeleri yeni modern evrensel geleneğe aktif olarak katılmalarını sağlamıştır. Modernite temalarının benimsenmesi, bu grupların, modernliğin Batılı evrensel unsurlarından bazılarını, geleneksel kimliklerinin özgün bileşenlerinden vazgeçmek zorunda kalmadan, kendi yeni kolektif kimliklerinin inşalarına dahil etmelerini mümkün kılmıştır. Orijinal Batılı modernliğin belirli temaları ve kurumsal modellerinin Batılı olmayan toplumlar tarafından benimsenmesi bu ithal edilen fikirlerin sürekli seçilmesini, yeniden yorumlanmasını ve yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır. Bunlar, yeni kültürel ve politik programlarla ortaya çıkan, özgün ideolojiler ve kurumsal kalıplar sergileyen sürekli yenilikçiliği getirmiştir. Böylece, çoklu modernlikler Batılı olmayan toplumlarda kendi tarihsel geleneklerinin ve Batı orijinli projenin karma etkileriyle şekillenmiştir. Bunun sonucunda modernlik Batı’dan farklı olarak, yeni tarihsel bağlamlarda, yeni yollarla yeniden oluşmuş, orijinal versiyonun homojenleştirici yönlerinin ötesine geçen çok sayıda kültürel ve sosyal çoğulluklar göstermiştir. Bu tarihsel gelişmeler, modernliğin çoklu yorumlarını ve hepsinden önemlisi, Batı’yı modernite üzerindeki tekelden yoksun bırakan “Batı dışılaşma” girişimlerinin varlığını kanıtlamaktadır (Eisenstadt, 2000).

Eisenstadt’a göre, Avrupa’da ortaya çıkan modernliğin kültürel programında bireysel özerklik vurgulanmakta ve insani ve doğal dünyanın insan eylemliliğiyle hakimiyet altına alınması üzerinde durulmaktadır. İnsan özerkliğine yapılan vurgu ile modern hayatın idamesinde kurumsal alana ilişkin kısıtlayıcı kontroller arasında bir içsel gerilim mevcuttur. Yani, çoğulcu eğilimler ile bütünsellik eğilimi arasında sürekli bir gerilim bulunmaktadır. Bu karşıtlıklar devlet ile toplum ilişkisi ve kolektif kimlikler gibi meseleler etrafında siyasi uyuşmazlıklara yol açarken, aynı zamanda modernliğin çeşitlilik kazanmasını sağlamıştır (Bhambra, 2015: 75-76). Bu bağlamda, modernliğin imgesel anlamlarının modernliğin çoklu formlara sahip olmasında en önemli rolü oynadığı görülmektedir. Modernliğin evrensel karaktere sahip olmasının temelinde rasyonel egemenlik, çoklu karakter kazanmasının temelinde ise özerklik imgesi vardır. Rasyonel egemenliğin “akıl yoluyla dünyayı denetim altına alma” projesi modern toplumları bütünselliğe, özerkliğin “kendi kurallarını kendi koyma” projesi ise çoğulculuğa doğru götürmüştür. Böylece, çoklu modernlikler yaklaşımı modernliği Batılılaşmanın aksine evrenselliğin yerel bağlamlarda yeniden üretilmesi olarak görmektedir. Modernlik ilk olarak Batı’da ortaya çıkmış, ancak onun evrensel projesi olan “özerklik” farklı toplumlarda farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Özerklik düşüncesinin yoruma açık olması Batı dışında kalan toplumların modernliği inşasında kendi

¹⁵ Bkz. Eisenstadt, 1996; Arnason, 1997; Wagner, 2003; Kaya, 2004.

¹⁶ Bkz. Eisenstadt, 2007.

tarihsel geçmişlerinden referans alabilmelerini mümkün kılmıştır. Bunun sonucunda modernlik Batı tekelinden uzaklaşarak çoğul formlara sahip olmuştur.

Çoklu modernlikler perspektifinin hareket noktasını modernliğin imgesel anlamlarını kendine özgü yollardan yorumlayan farklı modernliklerin de olabileceği düşüncesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çoklu modernlikler yaklaşımı Avrupa-merkezci modernlik anlayışına dört temel başlık üzerinden karşı çıkmaktadır: Tarihsel geçmiş, modernleştirici aktörlerin çoğulluğu, modernlik projelerinin çoğulluğu ve medeniyet. Çoklu modernlikler anlayışı ilk olarak, feodal Avrupa ve merkezîyetçi Osmanlı İmparatorluğu gibi farklı tarihsel geçmişe sahip toplumların zorunlu olarak aynılaşamayacağını kabul etmektedir. Çoğul tarihlerin varlığı toplumsal değişimin yönü açısından çoğul olasılıklara işaret etmektedir. İkinci olarak, modernliğin ajanlarının feodal Avrupa’da burjuvazi, emperyal-patrimonyal Osmanlı İmparatorluğu’nda ise modernleştirici elitlerde karşılığını bulmasında görüldüğü gibi; toplumsal değişime neden olan çatışmaların her yerde aynı aktörler arasında ortaya çıkmaması farklı modernliklerin oluşumunda modernleştirici aktörlerin çoğulluğunu önemli bir dinamik olarak ortaya koymaktadır. Üçüncü olarak, egemenlik ve özerkliğin sosyal aktörler tarafından yorumlanmalarına bağlı olarak, modernlik farklı biçimlerde oluşturulabilir. Örneğin, Batı imgelemine aksine, sosyalist deneyimde gözlemlenen özerkliğin kolektivist yorumu kurumsal sahaların farklı yollardan şekillenmesine yol açmaktadır. Bu da modernliğin kurumsal sahalarının otomatik olarak belirlenmediğini, farklı projelerde farklı görünüm kazandığını bize göstermektedir. Son olarak, modernleştirici aktörlerin projelerini üstüne inşa ettikleri medeniyetsel miras tekil toplumlardan daha geniş sosyal bağlamlara yoğunlaşmayı gerekli kılmaktadır. Medeniyetsel analiz tekil Avrupa medeniyeti düşüncesini sorgulamayı gerektirmekte, böylece medeniyetlerin çoğulluğu tartışmaya açılmaktadır (Kaya, 2005). Böylece, çoklu modernlikleri kavramsallaştırmaya yönelik bu dört boyut Avrupa-merkezci teorilerden bir kopuşu ifade ederken, modernleşmeyi Batılılaşma ile özdeşleştiren anlayışları da temelinden sarsmaktadır.

5. Türk Modernliğini Çözümlemek İçin Bir Anahtar: Geç Modernlikler Perspektifi

Çoklu modernlikler analizi Batı dışında kalan coğrafyalarda modernliğin inşa ve gelişim süreçlerini çözümleyebilmek için önemli bir bakış açısı sağlamaktadır. Bir Batı-dışı modernlik olarak Türk modernliği de çoklu modernlikler perspektifi içinde değerlendirilebilir. Modernliğin Türk deneyimini açıklayabilmek için Kaya’nın (2004) geliştirdiği “Geç Modernlikler” yaklaşımı işlevsel bir niteliğe sahiptir. Geç modernlikler kavramı orijinal Batı modernlikleri ile onlara göre tarihsel olarak gecikmiş Doğu modernlikleri arasındaki bir ayırımı dayanmaktadır. Bu bağlamda geç modernlikler “...Batı modernliğinin emperyalist, baskın güçleri tarafından modernleştirilmek yerine yerli projeler üstünde yükselmiş modernliklerdir” (Kaya, 2004: 7). Sömürgeci Batı modernliği dünyanın geri kalanını kendi modeli etrafında bütünleştirmekten ziyade karşıtlıkların ve farklılıkların radikalleşmesine neden olmuştur. Batı’nın yükselişi Doğu toplumlarının kendi özlerini sorgulamaları ve dünya algılamalarını sorunsallaştırmalarında önemli bir rol oynamıştır. Bu kendi benliğini sorgulama süreci Batılı olmayan toplumların modernliği Batı’nın yorumladığı gibi yorumlamasına izin vermemiştir. Batı sömürgeciliğine karşı koymak için Doğu toplumlarının kendi modernliklerini inşa etmeleri kaçınılmaz olmuştur. Böylece, modernliğin evrensel olduğunu empoze eden Batı tezi kendi antitezi olan geç modernlikleri yaratmıştır (Kaya, 2004).

Kaya, Japonya, Rusya ve Türkiye’yi geç modernlikler kategorisi için üç önemli örnek olarak anlamaktadır. Ona göre, geç modernliklerin özerk gelişmeyi başarıp başaramadığını anlamak medeniyetsel bir perspektifi gerekli kılmaktadır. Bu üç ülkeden hiçbirisi bir medeniyet dairesi içine açık bir şekilde yerleştirilemez. Türkiye söz konusu olduğunda, Türklerin ne İslam ne de Batı medeniyetinin tam üyesi olduğunu görürüz. Türkiye Batılılara göre Doğu’yu, Doğululara göre ise Batı’yı temsil etmektedir. Medeniyet açıkça tanımlanamadığında, yenilikler yaratmak kolaylaşmaktadır; çünkü o toplumun bir medeniyete uyumluluğunu denetleyecek katı

mekanizmalar ortada yoktur. Böylece, Türk modernlik deneyimi Batılılaşmadan ziyade, Türk kültürünün kendisini Doğu ve Batı'ya karşı konumlayarak tekilleştirmesini ifade etmektedir (Kaya, 2004). Geç modernlikler bir yandan kültürün imkanlarından doğarken, öte yandan sosyal aktörlerin yaratıcı eylemlerine bağlı olarak gelişmiştir. Bu özellik Türk modernliğinin diyalektik karakterini göstermektedir: “Türk modernlik projesi, dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir sonucu, ama aynı zamanda önemli ölçüde yeni aktörler tarafından yaratılan yeni bir fenomen olarak anlaşılmalıdır” (Kaya, 2004: 45). Bu noktada modernliğin aktör merkezli politik bir proje dahilinde inşa edildiği düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Türk modernliği bir yandan kendi tarihinden beslenirken, bir yandan da sosyal aktörlerin yaratıcı eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu noktada, çoklu modernliklerin tarihsel geçmişe dayanırken yenilik yarattığının da gözden kaçırılmaması gerekir. Çoklu modernliklerden bahsetmek ve modernleşmenin Batılılaşma olmadığını kabul etmek geç modernliklerin yoğun olarak geleneklerinden beslendiği ve gelenek-yoğun bir inşa süreci başlattığı anlamına gelmemelidir. Farklı modernleşmelerin salt tarihsel geçmişlerinden referansla açıklanması gelenekten kopuşu açıklayamaz. Bunun için geç modernliklerin de bir modern kopuş yaşadığı kabul edilmelidir. Bir geç modernlik olarak Türk modernleşmesi kendi tarihsel geçmişinden beslenmiştir, ancak onu modern imgesel anlamlara dayalı olarak yeniden kurmuştur. Örneğin, Türk modernlik projesinin benimsediği devletçi ekonomi politikası merkezî Osmanlı İmparatorluğu'nun devletçi ekonomik modelinden referans almıştır¹⁷. Osmanlı'da özel girişime izin verilmemesi ve ekonomik faaliyetlerin devletin toprakta mülkiyet sahibi ve ticarete düzenleyici olması bağlamında yürütülmesi Cumhuriyet modernleşmesinin tarihsel kaynağını oluşturmuştur. Türk modernliği de ekonomide devletin yatırımcı, işletmecisi ve denetleyici rol üstlendiği bir ekonomik proje geliştirirken Türkiye'nin tarihsel geçmişine uyumlu bir çizgide hareket etmiştir. Ancak Türk modernlik projesi devletçiliği modern koşullara uygun bir biçimde ortaya koymuş ve kapitalist üretim biçimi içinde yeniden inşa etmiştir. Dolayısıyla, Batılı modernleşmelerin liberal ekonomi politikalarını değil, devletçi bir modeli benimseyen Türk modernliğinin Batılılaşma yolunu izlemek yerine özgün bir proje ortaya koyduğu kabul edilmelidir.

6. Sonuç

Bu çalışmada Türk modernleşmesinin bir Batılılaşma sürecini ifade etmediği, bunun yerine çoklu modernlikler perspektifi içinde değerlendirilebilecek farklı bir modernlik projesi olarak anlaşılması gerektiği iddia edilmektedir. Bu iddia çerçevesinde öncelikle modernleşme ve Batılılaşma arasında kurulan pozitif ilişki sorunsallaştırılmaya çalışılmıştır. Batılı olmayan toplumların modernleşmelerinin analizinde yaygın olarak modernliğin Batı projesi olduğu ön kabulünden hareket edilmektedir. Bu çerçevede Batılılaşma perspektifi ve alternatif bir yaklaşım olarak Batı-dışı modernlik analizi bu kategorilerde eserler veren yazarların düşüncelerinden hareketle eleştirel bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Batılı olmayan toplumların modernleşmelerinin incelenmesinde görülen temel sorun teorik bir perspektifin yokluğudur. Özgül toplumların modernleşme süreçlerinin analizi yalnızca tarihsel bir perspektife dayanarak yapılmaya çalışılmaktadır. Tarihsel perspektif gerekli olmakla birlikte, aynı zamanda teorik bir perspektifin de işe koyulması gereklidir. Batılılaşma yaklaşımında görüldüğü gibi, Türk modernleşmesinin analizi yalnızca tarihsel süreçlerin yorumlanması temelinde gerçekleştirilirse, tarihsel olarak modernliğin ilk ortaya çıktığı coğrafya olan Batı'daki gelişmeleri diğer toplumların geçirdiği süreçlerin referansı olarak kabul etmek durumunda kalırız. Örneğin, ulus-devlet, sekülerleşme, sanayileşme gibi yenilikler ilk kez Batı'da ortaya çıktığı için Türkiye gibi Batı-dışı toplumlarda bunlara yönelik değişimler Batılılaşma olarak anlaşılır. Bu bağlamda,

¹⁷ Osmanlı devletçiliği için bkz. Cem, 2015; Cumhuriyet dönemi devletçiliği için bkz. Boratav, 2006.

Batılılaşma yaklaşımı yaşanan değişim süreçlerine görünümünün benzerliklerine odaklanan bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Böylece, analiz salt olayları anlamlandırma çabasıyla ibaret kalmakta, bu olayların ardında yatan ilkelerin modernlikle ilişkisi kurulamamaktadır.

Batı-dışı modernleşme yaklaşımı ise Batılı ve Batılı olmayan toplumlar arasında simetrik ilişkiler kurmak yerine coğrafi farklılıkları kabul etmektedir. Farklılığa vurgu yapmasına karşın, bu yaklaşım Batı ve Batı-dışı toplumlar arasında öncülük-ardıllık ilişkisini merkeze almaktadır. Bu ilişkide esas olan, ardıl olanın öncü olan üzerinden kendisini inşa etmesidir. Bu yaklaşımın sonucu, Batı-dışı toplumların Batı yörüngesinde modernleştiğidir. Batı-dışı modernleşme yaklaşımında Batılılaşma yaklaşımındaki gibi bir öykünme süreci esas alınmaktadır; ancak burada bir taklitten ziyade seçici bir yaklaşımın varlığı ön plana çıkarılmaktadır. Böylece, Batı-merkezilik farklı bir bakış açısı içinde yeniden üretilmektedir. Batı-dışı modernleşme yaklaşımının sorunu, Batılı olmayan toplumların modernliklerinin özgünlüğünün nasıl açıklanacağı sorusunun cevapsız kalmasıdır.

Söz konusu yaklaşımların en önemli sorunu, belli ilkelere dayanan “modernlik” kavramının yokluğudur. Batılı olmayan toplumların deneyimlerini modernleşme olarak anlayabilmemiz için modernleşme süreci ile modernlik arasında bir ilişkinin kurulması gerekmektedir. Aksi halde, değişim sürecinin modernlik yönünde gelişmeleri içerdiğini açıklamak mümkün olamaz. Modernlik ve modernleşme ilişkisinin kurulması sonucu aynı zamanda proje ile deneyim ilişkisi açığa çıkarılabilecektir. Modernlik projesi ile onun uygulanma sürecinin bağlantısının kurulabilmesinin yolu öncelikle modernliğin ne olduğunu açıklamaktan geçmektedir. Modernliğin hangi ilkeler üzerinde işlerlik kazandığını belirleyebilmemiz için modernlik perspektifi bize önemli bir bakış açısı sağlamaktadır.

Modernlik perspektifi Türk modernleşmesine uygulandığında Türkiye’deki yapısal değişimlerin bir proje dahilinde gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Türk modernlik projesi olarak adlandırılan bu proje aynı zamanda modernliğin Türkiye’ye özgü modelini ifade etmektedir. Buradan çıkacak sonuç, Türk modernleşmesinin modernliğin evrensel ilkelerini benimsemekle birlikte, söz konusu ilkelerin uygulanma yol ve yöntemleri bakımından Batılı modernleşmelerden farklı olduğudur. Bu yaklaşımın bizi götüreceği yer, Türk modernleşmesinin modernliğin çoğul formlarından birini oluşturduğu düşüncesidir. Batılılaşma tezine karşı üretilen çoklu modernlikler yaklaşımı Türk modernleşmesinin farklı bir modernlik deneyimi olarak analiz edilmesini sağlayacak kavramsal temeli oluşturmaktadır. Aynı zamanda çoklu modernlikler analizini tamamlayıcı bir yaklaşım olarak geç modernlikler yaklaşımı, Batı’ya göre geç gelişen modernliklerin özgünlüğünü açıklamakta yol gösterici olmaktadır. Böylece, Japonya ve Rusya gibi Türkiye’nin de Batı’ya göre gecikmiş modernlik deneyiminin analizi Batılılaşma yaklaşımının tekelden kurtarılarak, coğrafi ve tarihsel farklılıkları açıklayabileceğimiz kavramsal bir temele oturacaktır.

Bu makale Türk modernleşmesini çözümleyebilmek için kavramsal bir perspektif önerisinde bulunmaktadır. Bu doğrultuda, diğer Batılı olmayan toplumlar gibi Türkiye’nin de modernleşme süreçlerini açıklamak üzere kullanılan Batılılaşma ve çağdaşlaşma tezlerinin teorik olarak yetersizliği gösterilmiş, aynı zamanda analizi bilimsel olarak temellendirebilmek için modernlik perspektifinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Buna ek olarak, Batılı olmayan toplumların modernleşme süreçlerinin açıklanmasında çoklu modernlikler ve geç modernlikler yaklaşımlarının kullanışlı yaklaşımlar olabileceği öne sürülmüştür. Bu yaklaşımlar Türk modernleşmesinin çözümlenmesi için teorik bir bağlam sağlarken, tarihsel analiz ile tamamlandığında sağlıklı sonuçlara ulaşılabilecektir¹⁸. Türkiye gibi geç modernleşen ülkelerin modernleşme analizleri için

¹⁸ Türk modernleşmesinin tarihsel gelişimini farklı boyutlarıyla inceleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. Türk Modernleşmesi (2013).

gerekli kavramsal çerçevenin kurulmasıyla birlikte, tarihsel gerçekliklerin nasıl sonuçlar ortaya koyacağı ve analistlere modernleşme hakkında ne söyleyeceği ise yoruma açık durumdadır.

Kaynakça

- Altun, F. (2017). *Modernleşme kuramı: Eleştirel bir giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Arnason, J. P. (1997). *Social theory and Japanese experience: The dual civilization*. London: Kegan Paul International.
- Berkes, N. (1997). *Baticılık, ulusçuluk ve toplumsal devrimler (C.1)*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bhambra, G. K. (2015). *Moderniteyi yeniden düşünmek: Post-kolonyalizm ve sosyolojik tahayyül*. (Ö. İlyas, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye’de devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Castoriadis, C. (1997). *Toplum imgeleminde kendini nasıl kurar? (C.1)*. (H. Tufan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cem, İ. (2015). *Türkiye’de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çeçen, A. (1980). *Atatürk ve Cumhuriyet*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Delanty, G. (2015). Medeniyet takımı yıldızları ve Avrupa modernliğine yeni bir bakış. (F. Bulut, Çev.). G. Delanty (Ed.), *Doğu ve Batı’nın ötesinde Asya ve Avrupa* içinde (ss. 63-85). İstanbul: Matbu Kitap.
- Eisenstadt, S. N. (1996). *The Japanese civilization: A comparative view*. Chicago: Chicago University Press.
- Eisenstadt, S. N. (2000). Multiple modernities. *Daedalus*, 129(1), 1-29.
- Eisenstadt, S. N. (2007). *Modernleşme başkaldırı ve değişim*. (U. Coşkun, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Göle, N. (1998). Batı-dışı modernlik üzerine bir ilk desen. *Doğu Batı*, 2, 65-73.
- Göle, N. (2011). *Melez desenler: İslam ve modernlik üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J. (1990). Modernlik: Tamamlanmamış bir proje. (G. Naliş, Çev.). N. Zeka (Der.), *Postmodernizm* içinde (ss. 31-44). İstanbul: K1Y1 Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2012). *Devrim çağı (1789-1848)*. (M. S. Şener, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Houston, C. (2018). Antropoloji, özerklik ve kültürel devrim sanatı. U. Gündüz (Ed.), *İletişim ve modernleşme: Karşılaştırmalı yaklaşımlar (C.1)* içinde (ss. 167-193). İstanbul: Büyük Kitaplar Yayınları.
- Kaya, İ. (2004). *Social theory and later modernities: The Turkish experience*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Kaya, İ. (2005). Çoklu modernlikler perspektifi ve toplumsal kuramlar. *Sosyoloji Dergisi*, 14, 1-20.
- Kili, S. (1998). *Atatürk Devrimi: Bir çağdaşlaşma modeli*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

- Knöbl, W. (2017). Ömrünü tamamlamayacak teoriler: Modernleşme teorisinin asla sona ermeyen hikayesi. (Ü. Tatlıcan, Çev.). G. Delanty & E. F. Işın (Ed.), *Tarihsel sosyoloji: Temeller ve tartışmalar* içinde (ss. 161-179). İstanbul: Isık Yayınları.
- Kongar, E. (2011). *Devrim tarihi ve toplumbilim açısından: Atatürk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2014). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2015). *21. yüzyılda Türkiye: 2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koray, S. (2013). Türk Devrimi'nde aydınlanma ve pozitivizm. V. Ataman (Ed.), *Neden geri kaldık? bitmeyen kavga: Çağdaşlaşma* içinde (ss. 91-99). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Köker, L. (2009). Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, devlet ve demokrasi. A. İnel (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Kemalizm* içinde (ss. 97-112). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2012). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçükömer, İ. (2007). *Batılılaşma & düzenin yabancılaştırılması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006). *Türkiye'de toplum ve siyaset*. M. Türköne ve T. Önder (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Türk modernleşmesi*. M. Türköne ve T. Önder (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Modernleşme ve batıcılık*. (2009). T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sezer, B. (1988). *Türk sosyolojisinin ana sorunları*. İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.
- Tanör, B. (2010). *Kurtuluş kuruluş*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Therborn, G. (2012). *Dünya: Bir kılavuz*. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Versus Kitap.
- Timur, T. (1971). *Türk Devrimi ve sonrası: 1919-1946*. Ankara: Doğan Yayınları.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi*. (H. Tufan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Touraine, A. (2008). *Başka türlü düşünmek*. (M. Moralı, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Türk modernleşmesi*. (2013). A. Kolay (Ed.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Wagner, P. (2003). *Modernliğin sosyolojisi*, (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Wagner, P. (2013). *Deneyim ve yorum olarak modernlik: Modernliğin yeni sosyolojisi*. (İ. Kaya, Çev.). İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık.